

Infants amb situacions socioeconòmiques i socioculturals desfavorides:

Projecte Aprenentatge-Servei: Creació de material educatiu pels
infants de 4t a 6è de primària del centre obert de la Fundació de
l'Esperança.

Children in disadvantaged socioeconomic and sociocultural situations:

Learning-Service project: Creation of educational material for primary
school children from 4th to 6th grade of the open center of Fundació
de l'Esperança.

M^aEugènia Losa Villanueva

Treball fi de grau 4t

Tutor: Dr. Miquel Àngel Prats Fernandez

Data de lliurament: 19 de maig de 2023

Grau d'Educació Primària

RESUM

La pobresa i l'exclusió social són qüestions clau que hem d'afrontar a la nostra societat. Les dades revelen que 1 de cada 3 infants a Catalunya viu en situació de risc social. En conseqüència, alguns dels seus drets no es protegeixen i no es cobreixen totes les seves necessitats bàsiques. A més, la COVID-19 ha afectat negativament el seu ritme d'aprenentatge. Un estudi ha demostrat que els infants en situació d'exclusió social poden millorar el seu rendiment escolar si reben una formació periòdica de les seves funcions executives. Tanmateix, aquests infants no reben suficients estímuls per aconseguir l'èxit escolar. A més, l'educació formal no cobreix totes les seves necessitats.

Per això, aquest estudi pretén desenvolupar un projecte d'Aprenentatge Servei a la Fundació de l'Esperança que és un centre obert situat a Barcelona. L'objectiu principal és detectar les necessitats educatives d'un grup de 12 alumnes d'entre 10 i 12 anys, facilitar-los material per cobrir les seves necessitats i valorar-ne l'eficàcia. Aquesta investigació utilitza mètodes qualitius per recollir informació personal i acadèmica sobre els estudiants. Les dades es van recollir mitjançant entrevistes i observacions directes. L'article desenvolupa tres estratègies diferents per millorar el rendiment acadèmic dels infants. La primera està relacionada amb les activitats de relaxació. La segona està connectada amb el pensament computacional desendollat. Finalment, la tercera s'associa a un projecte anomenat "llegim en parella".

Aquesta investigació ha trobat que aquestes activitats han tingut un impacte significatiu en l'aprenentatge dels infants. En definitiva, l'article conclou que aquests infants han adquirit diferents eines per afrontar els reptes acadèmics. Per tant, aquesta investigació contribueix a seguir el camí cap a la inclusió a la nostra societat.

Paraules clau: Infants desfavorits, integració social, pobresa, marginació social, recursos educatius.

ABSTRACT

Poverty and social exclusion are key issues that we have to face in our society. The data reveal that 1 in 3 children in Catalonia are living in a social risk situation. Consequently, some of their rights are not being protected and not all their basic necessities are being covered. Moreover, COVID-19 has negatively affected their rhythm of learning. A study has demonstrated that children in social exclusion situations can improve their school performance if they receive a periodic training of their executive functions. However, they do not get enough inputs in order to achieve school success. Furthermore, formal education does not cover all their necessities.

For this reason, this study sets out to develop a Service-Learning project in la Fundació de l'Esperança which is an open center located in Barcelona. The main aim is to detect the educational necessities of a group of 12 students between 10-12 years old, provide them material to cover their needs and assess the effectiveness of it. This investigation uses qualitative methods to gather personal and academic information about the students. Data were collected using interviews and observations. The article goes on to develop three different strategies to upgrade the children's academic achievement. The first one is related to relaxation activities. The second one is connected with unplugged computational thinking. Finally, the third one is associated with a project called "reading in pairs".

The dissertation found that these activities have had a meaningful impact on children's learning. Overall, the paper concludes that these children have acquired different tools to face academic challenges. Therefore, this investigation contributes to achieving inclusion in our society.

Keywords: Disadvantaged youth, social integration, poverty, social exclusion, educational resources.

INTRODUCCIÓ:

La població amb situacions de risc de pobresa o d'exclusió social és una problemàtica social actual. Segons l'IDESCAT (2021), a Europa hi ha un 21,7% de població en risc de pobresa o d'exclusió social, a Espanya hi ha un 27,8% i a Catalunya hi ha un 25,9%. A més, si ens fixem en els menors de 18 anys, actualment, a la Unió Europea hi ha un 24,4%, a Espanya un 33,4% i a Catalunya un 31,8%. És a dir, si ens centrem a Catalunya, 1 de cada 3 infants està en situació socioeconòmica i sociocultural desfavorida.

D'altra banda, hem de saber que venim d'una pandèmia que va incrementar la situació de vulnerabilitat. La COVID-19 ha impactat en la vida i els drets de molts infants i adolescents. L'estudi dut a terme per l'Institut de la Infància i Adolescència de Barcelona (2020) determina que "les famílies en situacions de vulnerabilitat social a la ciutat de Barcelona es troben amb més dificultats per garantir l'educació formal dels fills i filles des de casa" (p. 16). Per tant, actualment, aquests infants mostren més dificultats per seguir el ritme d'aprenentatge del seu curs.

Finalment, a conseqüència d'aquesta situació, els infants en situació de vulnerabilitat no tenen garantits alguns dels seus drets. "La PiNCAT (plataforma d'infància de Catalunya) adverteix que no s'està garantint els drets de la infància vulnerable i reclama que les polítiques d'infància siguin una prioritat en la pròxima legislatura" (Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2021).

És per això que la finalitat d'aquest treball de fi de grau és, dur a terme un projecte d'APS a la Fundació de l'Esperança amb un grup d'infants de primària per conèixer la seva situació de pobresa i exclusió social, per detectar les necessitats del grup d'infants de primària del centre obert i poder oferir una resposta educativa adequada, per crear material educatiu que beneficiï la inclusió d'aquests infants dins la societat i per avaluar l'impacte del material en el procés d'aprenentatge de l'infant.

Per tant, el treball de recerca està dividit en diversos apartats. En primer lloc, s'exposa el marc teòric, el qual comença parlant de la situació de risc de pobresa i exclusió social a Catalunya, continua amb la situació de risc de pobresa i exclusió social infantil a primària i a la Fundació i acaba amb recursos i estratègies socioeducatives per lluitar contra la situació de risc de pobresa i exclusió social dels infants. Seguidament, s'exposa el treball de camp, on apareix el mètode portat a terme, el posicionament epistemològic de la recerca, la contextualització del centre obert, els participants, els instruments emprats i el procés metodològic seguit. A continuació, es mostren els resultats de la recerca i la discussió d'aquests relacionats amb el marc teòric i les eines emprades. Per acabar, s'exposen les conclusions obtingudes, seguides de les limitacions i les futures línies de recerca per continuar l'estudi.

MARC TEÒRIC

1. Situació de risc de pobresa i exclusió social a Catalunya

La pobresa és "una cuestión multidimensional en la que los aspectos económicos son una parte esencial pero no exclusiva" (Ministerio de Sanidad y Política Social, 2009, p. 10). Tanmateix, cal diferenciar dos tipus de pobresa: absoluta i relativa. La pobresa absoluta fa referència a persones amb un nivell d'ingressos que no cobreix les necessitats bàsiques de l'ésser humà. En canvi, la pobresa relativa són les persones amb desavantatge respecte al seu entorn sociogeogràfic per

qüestions econòmiques i socials que afecten el seu nivell de desenvolupament i a la seva renda. Cal destacar que aquest últim és el terme més utilitzat quan es parla de pobresa (Ministerio de Sanidad y Política Social, 2009).

En canvi, l'exclusió social és un concepte que es va començar a utilitzar a França als anys 70 per referir-se a persones que, a més de patir dificultats econòmiques, també estaven privades dels drets i les llibertats que tenen totes les persones (Ministerio de Sanidad y Política Social, 2009).

Per entendre el veritable significat d'exclusió social cal conèixer les seves característiques principals. Per començar, és relativa perquè depèn d'un context social i històric concret (Lázaro, 2014), és a dir, és específica d'un lloc i temps determinat (Subirats, 2005). També és un fenomen complex i multidimensional, atès que depèn d'un conjunt de circumstàncies on intervenen diversos factors desfavorables. Aquests factors venen determinats per uns àmbits concrets que estan estretament interrelacionats: l'econòmic, el laboral, el residencial, el formatiu, el sociosanitari, el relacional i el ciutadà i de participació (Subirats, 2004) (vegeu l'Annex 1). Per acabar, és dinàmica, ja que cada cop afecta a més persones, és més diversa i està en constant expansió (Subirats 2004). A més, els índexs de risc són canviants (Subirats, 2005).

Actualment, a Catalunya, "la taxa de pobresa i exclusió és del 26% i es manté en màxims històrics" (Taula d'entitats del Tercer Sector de Catalunya, 2022, p.1). És a dir, 1 de cada 4 persones que habiten a Catalunya no tenen les necessitats bàsiques cobertes. Aquestes dades s'expressen amb la Taxa AROPE la qual mesura la pobresa relativa, tenint en compte els altres tres valors de la gràfica: persones que es troben en risc de pobresa, amb privació de material i social severa i amb baixa intensitat en el treball (Generalitat de Catalunya, 2021), com es mostra en la figura 1.

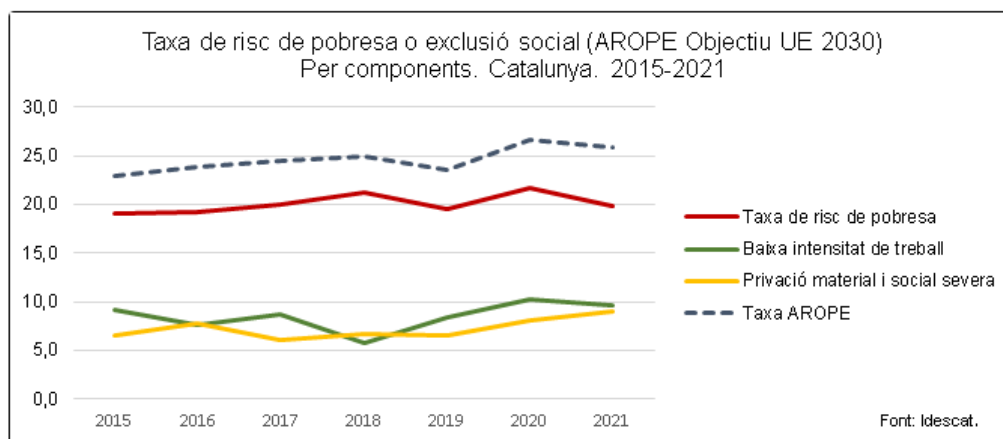

Figura 1

Font: Elaborat per la Generalitat de Catalunya a partir de les dades de l'IDESCAT, 2021

D'altra banda, segons la Taula d'Entitats del Tercer Sector de Catalunya (2022), la situació econòmica impedeix que algunes famílies puguin oferir als seus infants gaudir de certes activitats d'oci. En la nota de premsa de Càritas, Míriam Feu, responsable d'anàlisi social de Càritas Barcelona ha afirmat que "durant el darrer any, 1 de cada 2 famílies amb infants que viuen a Barcelona o municipis del seu voltant s'han vist obligades a reduir les activitats d'oci per motius econòmics" (Càritas, 2022). Aquest és un problema que s'hauria de resoldre, atès que els infants en situació de vulnerabilitat necessiten participar d'activitats de lleure, no només per desenvolupar les seves habilitats sinó també per

integrar-se. En definitiva, hi ha famílies que per la seva situació econòmica no poden assegurar el gaudi de diferents activitats de lleure als seus infants les quals són un element socialitzador important que afavoreixen la cohesió social en els barris i la societat. (Taula d'entitats del Tercer Sector de Catalunya, 2022)

Per acabar, la Taula d'entitats del Tercer Sector de Catalunya (2022) exposa com ECAS (Entitat Catalanes d'Acció Social) assegura que les mesures anticrisi que el Govern ha proposat no haurien de ser l'única resposta per millora les situacions de pobresa de la població de Catalunya. A més, indica que el pla de xoc de 300 milions d'euros només servirà per cobrir algun efecte de la crisi financera que portem arrossegant des del 2008, però no solucionarà el problema d'arrel. Així doncs, les situacions de pobresa continuaran augmentant i cada cop hi haurà més desigualtats.

2. Situació de risc de pobresa i exclusió social infantil a primària i a la Fundació

Respecte a la població menor de 18 anys, hi ha un 31,8% d'infants i adolescents en risc de pobresa o exclusió social a Catalunya (IDESCAT, 2021). És a dir, 1 de cada 3 infants a Catalunya està en situacions socioeconòmiques i socioculturals desfavorides (vegeu figura 2).

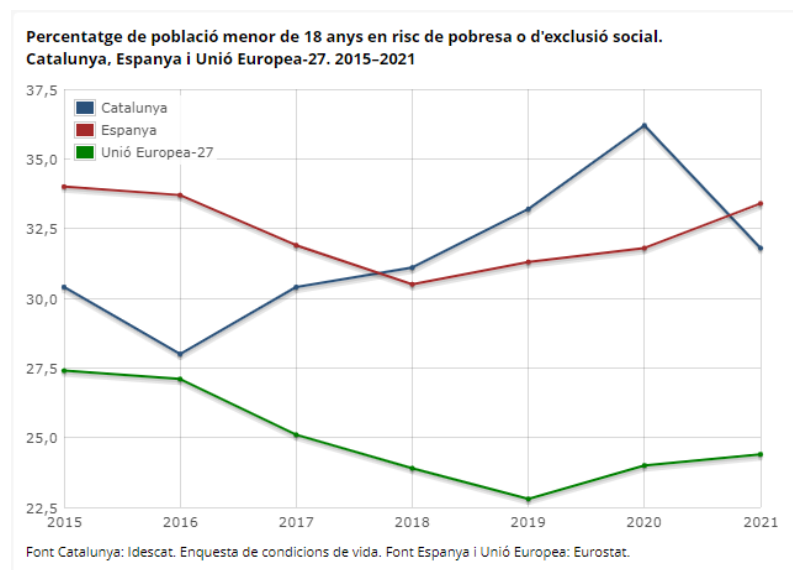

Figura 2

Font: Idescat (2021) Població en risc de pobresa o exclusió social. Per sexe.

A continuació, es definiran els conceptes d'exclusió social i pobresa relacionades amb la seva influència en els infants. Per començar, segons Lázaro (2014), l'exclusió social infantil és un procés motivat per l'empobriment econòmic que condiona el desenvolupament integral de l'infant donada la seva dificultat per accedir a recursos i entorn rics i que els redueix les possibilitats de participar en la societat. D'altra banda, González i Guinart (2011) afegeixen que l'exclusió social és un conjunt de factors i problemes socials que es combinen i afecten mútuament. Aquests factors són els que provoquen que moltes famílies i infants estiguin en situacions de vulnerabilitat. En aquest cas, González i Guinart defineixen la vulnerabilitat infantil com "un conjunto de circunstancias y factores sociales que determinan la existencia de una mayor probabilidad de caer en situaciones de carencia o de privación del bienestar físico, psicológico o afectivo necesarias para su crecimiento" (p. 51). Per tant, l'infant i la seva família estan en una situació complicada i fràgil. A més, aquests infants i famílies

estan vivint una situació de risc social, atès que l'infant no té coberts aspectes bàsics del seu desenvolupament.

No obstant això, González i Guinart (2011) indiquen que hi ha 3 factors en què ens hem de centrar per detectar signes d'alerta que ens facin entendre que l'infant està vivint en situació de risc social. Per començar estan els factors de risc centrats en l'infant els quals estan vinculats a la seva història personal com les malalties o el fracàs escolar. Seguidament, trobem factors de risc centrats en la família on els rols no s'estan executant correctament com els conflictes entre els membres familiars o la inestabilitat de la parella. Per acabar, també hi ha factors de risc centrats en l'entorn els quals són produïts per una crisi econòmica, per una migració, per una discriminació de cultures o per una manca d'oportunitats derivades de desigualtats socials. Aquests factors produeixen desavantatges que repercuten en l'habitatge, l'educació, la salut i el treball i afecten les classes socials desfavorides i al benestar de tots els membres de la família.

Si ens centrem en les afectacions de la pobresa i l'exclusió social en l'àmbit socioeducatiu, ens adonarem de l'estreta relació que existeix entre el seu context i el seu procés d'aprenentatge, com han esmentat González i Guinart (2011). D'una banda, com explica Lázaro (2014) els infants han d'adquirir unes habilitats i competències que els permetin aconseguir l'èxit escolar. D'aquesta manera, la seva qualitat de vida serà molt millor. Tanmateix, els infants en risc d'exclusió social no reben els estímuls necessaris per aconseguir-ho, ja que la seva situació familiar no s'ho pot permetre. D'altra banda, la forma en què es tracta la diversitat educativa també condiona i pot agreujar l'exclusió social. Per això, és important conèixer "aspectos personales y sociales de los estudiantes, características familiares, influencia del grupo de iguales, características de la comunidad en la que residen, entorno escolar y políticas sociales y educativas" (Lázaro, 2014, p. 28). D'aquesta manera, es pot donar una resposta educativa adequada que atengui a les seves necessitats.

Difabio et al. (2017) afirmen que els infants en risc d'exclusió social tenen més dificultats per desenvolupar les seves habilitats cognitives. La seva situació de pobresa i el seu context de desavantatge socioeconòmic impacten negativament en el seu desenvolupament. Per aquesta raó, Difabio et al. han fet un experiment que avalua l'efectivitat de diferents intervencions educatives per promoure les funcions executives que formen part de les habilitats cognitives d'una persona.

Les funcions executives són un conjunt de processos cognitius que utilitzem diàriament per concentrar-nos i pensar en el moment de dur a terme una acció (Diamond, 2012). Korzeniowski (2015) aporta una altra definició exposant que també regulen el pensament, el comportament i les emocions per aconseguir diferents objectius i per solucionar problemes. A més, permeten transformar el pensament en decisions, accions i propòsits. (Portellano & García, 2014)

Diamond (2012) indica que hi ha tres tipus de funcions executives base: inhibició, memòria de treball i flexibilitat cognitiva. La inhibició és important per controlar el comportament, l'atenció i les emocions. La memòria de treball serveix per contenir informació lingüística i poder-la relacionar. La flexibilitat cognitiva és la capacitat d'adaptació del cervell. Tot i això, Portellano i García, (2014) indiquen que les funcions executives també estan formades per altres components més complexos que són la planificació, l'actualització, la fluència, la presa de decisions i la metacognició.

Totes les funcions executives apareixen conjuntament, però cadascuna segueix el seu ritme evolutiu tot i que acaben seguint un curs gradual i progressiu respectant la seva trajectòria individual.

(Diamond, 2013; Flores et al., 2014, citat per Korzeniowski, 2015). No obstant això, la situació socioeconòmica i sociocultural desfavorida dels infants està relacionada amb un baix desenvolupament de les funcions cognitives (Korzeniowski, 2015) formades per l'atenció, la memòria, la percepció, les habilitats motrius, el llenguatge i les funcions executives (Ramon, 2020).

Difabio et al. (2017) han fet l'experiment basant-se en algunes de les funcions executives complexes que són la planificació, el raonament i la resolució de problemes. La mostra ha inclòs 178 infants argentins entre 6 i 10 anys en situació de risc d'exclusió social. Els participants van ser dividits en dos grups: el grup d'intervenció i el grup de control. Difabio et al. (2017) han afirmat que "children who participated in the cognitive stimulation program had higher scores in cognitive flexibility, metacognition, planning and inhibitory control than children who did not receive training". Això demostra que els programes d'intervenció beneficien el rendiment acadèmic i afavoreixen l'èxit escolar. És a dir, els infants en situacions socioeconòmiques i socioculturals desfavorides necessiten un entrenament diari de les funcions executives a l'escola a partir d'activitats que els permetran millorar la seva capacitat cognitiva.

A més, com esmenten Feu i Prieto (2011), la pobresa i exclusió social d'un barri afecta negativament als resultats acadèmics de les persones que hi viuen. Conseqüentment, s'ha detectat que el temps educatiu dedicat fora de l'horari escolar influeix en el rendiment acadèmic. D'altra banda, si ens centrem en el fenomen migratori, l'èxit educatiu de l'infant de famílies immigrants també ve determinat per l'estatus socioeconòmic de la família, el domini de la llengua materna del lloc de residència i el temps que hi vius en aquell país (Portes, 2000) . Per això és molt important que hi hagi un treball conjunt entre les escoles, la família i la comunitat. Altrament, és necessari no focalitzar en els seus desavantatges ni en la falta de recursos sinó potenciar unes expectatives altes envers els infants (Levin, 1987 citat per Feu & Prieto, 2011).

En definitiva, els infants amb risc de pobresa i exclusió social tenen més probabilitats de presentar problemes de conducta, baixa autoestima i aïllament social, atès que la seva situació no permet que les famílies els puguin oferir un ambient adequat pel seu desenvolupament. Conseqüentment, les diferències lingüístiques i culturals incrementen les possibilitats d'un fracàs escolar (Oros, et al., 2015). Per tant, es pot dir que el nivell socioeconòmic afecta al nivell cognitiu, a l'àmbit acadèmic i a la salut mental de l'infant. (Hackman et al., 2010)

L'educació formal no acaba de donar resposta a totes les necessitats dels infants en situació sociocultural o socioeconòmica desfavorida. Per això, els centres oberts tenen un paper molt important en el seu bon desenvolupament. Al cap i a la fi, pretenen "proporcionar atenció a tots els menors en situació de risc, fet que afavoreix el seu creixement personal i la seva integració social, preveu i evita el deteriorament de la seva situació de risc i compensa dèficits socioeducatius" (Cònsola et al., 2018, pp 102-103).

En aquest cas, la Fundació de l'Esperança és una entitat d'acció social de la Fundació "la Caixa" la qual es va constituir l'any 2013 amb "l'objectiu de promoure l'autonomia i facilitar la inclusió social de persones i famílies en situació de pobresa i vulnerabilitat" (Fundació de l'Esperança, 2021, p. 9). L'any passat, el 2021, van arribar a atendre a 2.463 persones. La Fundació disposa de diferents serveis els quals ofereixen atenció social, inserció laboral, serveis educatius, casa de recés i serveis externs. La Fundació disposa d'un centre obert el qual és un espai on infants i joves entre 6 a 18 anys, després de

l'escola, reben reforç educatiu i suport escolar especialitzat per millorar el seu rendiment escolar i afavorir la igualtat d'oportunitats (Fundació de l'Esperança, 2021).

3. Recursos i estratègies socioeducatives per lluitar contra la situació de risc de pobresa i exclusió social dels infants

Els infants en situació socioeconòmica i sociocultural desfavorida necessiten rebre una resposta educativa adequada basada en la inclusió. Com diuen Campa et al. (2019), per atendre a la diversitat hem de respectar els ritmes d'aprenentatge de cada infant, conèixer les seves característiques individuals i oferir-los igualtat d'oportunitats.

Richaud (2017) exposa diferents aspectes a tenir en compte per oferir els recursos necessaris a infants en risc de pobres i exclusió social. Per començar, s'han de dissenyar activitats que tinguin presents les funcions executives. A continuació es troben les capacitats lingüístiques que són necessàries per establir una bona comunicació. També s'han de considerar les emocions positives que afavoreixen la superació de situacions de fracàs. D'altra banda, les habilitats socials tenen un paper important en el desenvolupament de l'infant. Finalment, l'afrontament també és una estratègia necessària per resoldre els conflictes.

Centrant-nos en les funcions executives, una pràctica extraescolar que fomenta la inclusió i desenvolupa la memòria de treball és la "biblioteca tutoritzada" la qual es realitza en algunes comunitats d'aprenentatge. Un cop a la setmana, els infants es reuneixen, havent llegit un capítol, i un adult responsable dinamitza la tertúlia. Amb aquesta activitat, Valls i Siles (2012) van entrevistar un mestre de secundària el qual explicava com es va aconseguir millorar la competència lectora i desenvolupar el pensament crític.

Seguidament, una altra pràctica que ofereix estratègies de lectura és la metodologia de Llegim en Parella. Al cap i a la fi, el treball presentat per la Fundació Jaume Bofill demostra com, fomentant la lectura i desenvolupant les competències lectores, s'aconsegueix l'èxit escolar, social i personal. (Rincón, 2012). El GRAI (Grup de Recerca sobre Aprenentatge entre Iguals) és qui ha desenvolupat aquest programa amb evidències d'aprenentatge (**vegeu l'Annex 3**) a través de la tutoria entre iguals i la implicació de la família. D'una banda, els infants s'agrupen per parelles i segueixen una activitat estructurada. D'altra banda, un dels infants desenvolupa el rol de tutorat que és qui rep l'ajuda i l'altre infant assumeix el paper de tutor que és qui ensenya. Per acabar, tot i que Llegim en Parella només utilitza textos en català, també han desenvolupat el programa *Leemos en Pareja* i *Reading in Pairs* per la llengua castellana i llengua anglesa respectivament (GRAI, 2020).

D'altra banda, alguns recursos que exerciten la flexibilitat cognitiva són les activitats motivadores que involucren jocs mentals. Per exemple, es poden proposar activitats per analitzar situacions i pensar com es reoldrien, per recordar seqüències, per pensar finals diferents dels contes o per pensar abans d'actuar. (Korzeniowski, 2015). Per exemple, l'estratègia del pensament computacional consisteix a resoldre problemes complexos per desenvolupar el pensament crític, el raonament lògic i la creativitat (Codina, 2020). També es podria descriure com "una manera de resoldre problemes de la vida quotidiana aplicant dimensions del món de la computació" (Escoles FEDAC, 2021, par. 2). D'altra banda, es considera que el pensament computacional és un conjunt d'habilitats del segle 21. Aquestes habilitats són les nocions algorítmiques, l'abstracció, la descomposició, les generalitzacions i els patrons, el pensament lògic i l'avaluació (**vegeu l'Annex 4**). Tot i que aquestes habilitats són

especialment útils per a la creació de sistemes digitals, cal destacar que són transferibles a qualsevol àmbit. (Computer Science Education Research Group, 2019). Per tant, el pensament computacional desenvolupat consisteix a superar un repte, desenvolupant totes aquestes habilitats sense utilitzar dispositius electrònics. (Codina, 2020)

Finalment, el mindfulness és un enfocament ple d'atenció que aconsegueix beneficiar la majoria i no la totalitat de les funcions cognitives, ja que, no s'ha trobat cap relació amb les funcions executives. Tanmateix, l'atenció que està dins de la inhibició si s'ha vist afectada positivament. (Matinnia et al., 2021). En aquest cas, el programa TREVA (Tècniques de Relaxació Vivencial Aplicada a l'Aula) és una proposta validada científicament a Espanya que té com a objectiu emprar la relaxació, la meditació i el mindfulness a l'aula. Alguns dels seus objectius són millorar l'atenció, la concentració i el clima de la classe, disminuir l'estrès i profunditzar en l'autoconeixement. Consegüentment, hi ha una evolució positiva en la convivència, en la interioritat i en el rendiment escolar. (Programa TREVA, 2020). Aquest programa està format per 12 unitats didàctiques que fan referència a 12 tècniques de relaxació (**vegeu l'Annex 2**) de les quals es deriven diferents activitats transferibles a qualsevol realitat educativa (López & Carnicer, 2021).

Per acabar, les **idees clau** d'aquest apartat teòric són que la **pobresa i l'exclusió social són conceptes molt complexos** que afecten a la vida de les persones. A més, conèixer les dades actuals de pobresa i exclusió social a Catalunya, ens hauria de fer pensar què podem fer com a societat per revertir aquestes situacions les quals tenen **conseqüències negatives per tota la família**, sobretot pels infants. Això provoca que molts infants no gaudeixin d'un temps de lleure ric. A més, tot i que el Govern ha ofert una resposta per millorar la situació, ha d'haver-hi un **canvi profund** per aconseguir solucionar el problema des del seu nucli.

D'altra banda, els infants en situació d'exclusió social i pobresa tenen **dificultats per tenir cobertes amb dignitat les seves necessitats bàsiques** i poder desenvolupar-se correctament. La complexitat del context d'aquests infants **no els permet seguir un procés d'aprenentatge de qualitat**. Per aquest motiu, necessiten rebre una resposta educativa que tingui en compte la seva situació. Consegüentment, les seves **funcions executives es veuen afectades**. Per això, necessiten rebre una intervenció que els ajudi a desenvolupar-se adequadament per aconseguir que el seu rendiment escolar millori. D'altra banda, aquests infants **no poden rebre a casa el suport escolar que necessiten**. Per aquest motiu, els **centres oberts** com la Fundació de l'Esperança són espais que s'encarreguen de donar-los el **reforç** que necessiten.

En definitiva, tots els infants tenen **dret a accedir a una educació de qualitat i tenir èxit educatiu**. Per tant, és molt important que **atenguem a la diversitat**. En concret, aquests infants necessiten un reforç per desenvolupar encara més les seves funcions executives. Per això, **pràctiques** com la biblioteca tutoritzada, el programa llegim en parella, els jocs d'atenció, el pensament computacional desenvolupat o el mindfulness els ajudarien a **aconseguir millorar el seu rendiment acadèmic**.

MÈTODE DE RECERCA:

El mètode que es durà a terme és un projecte d'acció educativa el qual pretén crear material educatiu per oferir a infants de primària de la Fundació de l'Esperança i millorar el seu rendiment acadèmic. Tanmateix, cal destacar que es vincularà amb un projecte d'Aprenentatge i Servei el qual permetrà conèixer els infants i detectar les seves necessitats.

Posicionament epistemològic

La investigació se centra en un paradigma socio-crític, ja que la finalitat de la recerca és conèixer la situació dels infants del centre obert de la Fundació de l'Esperança, detectar les seves necessitats, crear material i avaluar-lo. La recerca s'ha enfocat des d'un vessant qualitatiu, ja que pretén comprendre el significat de les accions humanes i de la vida social, interpretant la individualitat i particularitat de cada fenomen. A més, tenint en compte l'objectiu de recerca, és una investigació explorativa, perquè indaga sobre diferents eines, metodologies i estratègies aplicables al centre obert per donar resposta a les necessitats dels infants. D'altra banda, segons l'abast temporal és un estudi transversal, atès que es recullen les dades en un únic moment. Finalment, segons el marc en què té lloc la recerca, la investigació és un estudi de camp a la Fundació de l'Esperança.

Contextualització

La Fundació de l'Esperança és una entitat d'acció social de la Fundació "la Caixa" la qual es va constituir l'any 2013 amb "l'objectiu de promoure l'autonomia i facilitar la inclusió social de persones i famílies en situació de pobresa i vulnerabilitat" (Fundació de l'Esperança, 2021). Respecte a la seva missió, pretenen acompanyar a famílies en risc o situació de pobresa i d'exclusió social per afavorir la seva integració en la societat. La seva visió com a entitat és ser una referent innovadora de l'acció social per contribuir en la transformació del món. Finalment, els valors que defineixen l'entitat són la dignitat de la persona atès que és un dret inherent, la confiança que permet crear vincles entre les persones ateses, el compromís social de millorar del món on vivim i la qualitat en totes les seves pràctiques i accions.

La Fundació disposa de diferents serveis els quals ofereixen atenció social, inserció laboral, serveis educatius, casa de recés i serveis externs. A més té engegats diferents projectes que abasten diferents dimensions de la persona. Tanmateix, en aquest cas, cal destacar els projectes relacionats amb l'àmbit educatiu on es troba el centre obert. Aquest és un servei educatiu que atén a infants d'entre 6 a 18 anys per reforçar els seus aprenentatges, millorar el rendiment escolar i afavorir la igualtat d'oportunitats.

El centre obert, divideix la tarda en 4 estones diferents. Des de les 17:00h fins a les 17:30h és el moment de berenar. La Fundació ofereix berenars saludables a tots els infants cada tarda. Sempre tenen un entrepà i una peça de fruita i algun dia especial tenen pa de pessic, iogurt o colacao. Des de les 17:30h fins a les 18:30h tenen estona de deures on les educadores donen un cop de mà als infants que ho necessiten. Qui no té deures, té diferents fitxes per reforçar i repassar continguts apresos que el mateix centre els facilita. Després, des de les 18:30h fins a les 19:00h és l'estona de l'activitat grupal. En aquest espai, l'educadora planteja alguna dinàmica on tothom hagi de col·laborar. Finalment, des de les 19:00h fins a les 19:30h els infants tenen l'estona de lleure on, segons l'horari, van a un parc o es queden a la Fundació jugant a jocs de taula o jocs amb l'ordinador. Tanmateix, aquests horaris es van adaptant i ajustant segons les necessitats del grup que vindran molt determinades per l'edat i el seu volum de deures.

Participants

Hi participaran 12 infants de 4t a 6è de primària que van al centre obert dos cops a la setmana (dimarts i dijous) de 17:00h a 19:30h. Tots aquests infants presenten situacions socioeconòmiques i socioculturals desfavorides, viuen en els diferents barris del districte de Ciutat Vella de Barcelona i van a les escoles del voltant. A més, l'educadora social que els acompanya també hi ha participat, atès que és la referent d'aquest grup d'infants.

Instruments

Per recollir les dades s'utilitza l'entrevista, l'observació sistemàtica i el qüestionari. D'una banda, l'entrevista és una tècnica qualitativa que ens permet conèixer més a fons el context dels infants, aprofundir en l'eficàcia d'algunes de les activitats i avaluar els materials emprats. En aquest cas, la nostra entrevista és de tipologia semiestructurada amb respostes obertes. D'altra banda, l'observació sistemàtica permet registrar i analitzar conductes perceptibles. L'observació que utilitzem és de grau no sistemàtica, atès que el contingut del registre és de caràcter narratiu. A més, la tècnica de registre observacional emprada ha estat les notes de camp que són una manera narrativa i descriptiva de plasmar el que s'observa en una situació d'aula. Aquesta tècnica capta de la manera més fidel possible la imatge de les situacions, les persones i les reaccions observades. Amb les dades recollides es detectaran les necessitats educatives dels infants del centre obert. Finalment, el qüestionari recull informació relacionada amb fets, opinions, actituds i motivacions. El nostre qüestionari té l'objectiu de conèixer l'opinió dels infants respecte a les activitats realitzades per avaluar-les. En aquest cas, el tipus de resposta és tancada de quadrícula de valoració qualitativa (Molt a gens) (Mai a sempre), tot i que hi ha possibilitat de justificar la resposta.

Procediment metodològic

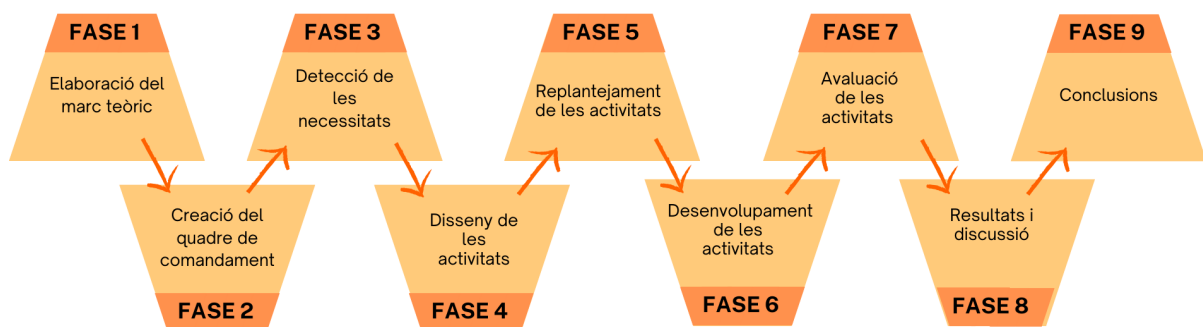

Figura 3

Procediment metodològic seguit. Elaboració pròpia.

Fase 1: Elaboració del marc teòric

Primer de tot, vam centrar el tema i els objectius. A continuació, es va fer un recull de diferents referents experts relacionats amb els infants amb risc de pobresa i risc d'exclusió social i els recursos que se'ls podia oferir. Seguidament, es va seleccionar la informació més significativa referent a aquesta temàtica. Finalment, es va redactar el marc teòric.

Fase 2: Creació del quadre de comandament

A partir dels objectius, es va començar a definir el quadre de comandament. Primer de tot, de cada objectiu es van extreure les dimensions. Seguidament, de cada dimensió es van identificar les seves categories i es van establir uns indicadors. Així doncs, han sortit uns ítems que són la concreció dels indicadors en forma de pregunta. Per acabar, s'han marcat els instruments que utilitzarem **(vegeu l'Annex 5, 8 i 11)**.

Fase 3: Detecció de les necessitats

Es va començar a treballar amb 12 infants de 10 a 12 anys, realitzant un projecte d'APS a la Fundació de l'Esperança . Per detectar les seves necessitats es va decidir quina tècnica de registre observacional seria la més adequada. Per tant, tenint en compte el context i la situació, vam determinar que l'opció de les notes de camp era la millor alternativa.

Les notes de camp permeten recollir informació de forma contínua a partir de l'observació. En aquest cas, un cop a la setmana des de finals de novembre fins a finals de gener es van observar atentament les activitats que es realitzaven al centre obert, les interaccions entre els companys, i les seves dificultats i fortaleces i es van anar anotant en un document **(vegeu l'Annex 13)**. D'aquesta manera, s'ha pogut tenir un recull de tot el que ha anat passant per detectar les seves necessitats.

D'altra banda, també es va fer una entrevista a l'educadora social que coneix a tots els infants del grup i té contacte directe amb les famílies. Ella ens ha pogut oferir una informació més detallada de les característiques del grup. El primer punt que cal considerar és que les preguntes es van extreure dels ítems del quadre de comandament. L'objectiu de l'entrevista era conèixer més a fons el context dels infants i les seves necessitats educatives, per això totes les preguntes han estat de resposta oberta. A més, han estat classificades en tres apartats: les famílies i el seu context, els infants i l'àmbit educatiu. Tot seguit, es va entregar el consentiment informat **(vegeu l'Annex 6)** per tal de respectar la confidencialitat de les dades de l'entrevistada. L'entrevista es va enregistrar amb les notes de veu i es va transcriure per poder utilitzar les dades amb una finalitat acadèmica **(vegeu l'Annex 7)**.

Finalment, hem pogut conèixer i accedir a les avaluacions del primer trimestre d'alguns infants de la Fundació, atès que van portar les seves notes. D'aquesta manera, el centre obert pot fer un seguiment més exhaustiu de cada infant.

Fase 4: Disseny de les activitats: tècniques de relaxació, pensament computacional desendollat i biblioteca tutoritzada.

Després de detectar les seves necessitats i recollir pràctiques basades en l'evidència explicades en el marc teòric, el disseny de les activitats es va centrar en tres eixos i es va desenvolupar durant el mes de febrer.

El primer eix eren les tècniques de relaxació, atès que els infants sempre estaven molt nerviosos i a alguns d'ells els costava concentrar-se. En aquest cas, vam trobar el programa TREVA que incorpora diferents dinàmiques de relaxació i mindfulness aplicades a l'aula. Per tant, ens vam adonar que algunes d'elles també es podien portar a la pràctica al centre obert.

El segon eix era el pensament computacional desendollat. En aquest cas, es va entrevistar a un

mestre de l'escola FEDAC expert en el tema. Per tant, es va realitzar un altre quadre de comandament (**vegeu l'Annex 8**) i es van tornar a extreure les preguntes dels ítems. A continuació, després d'entregar-li el consentiment informat (**vegeu l'Annex 9**), es va enregistrar l'entrevista. Posteriorment, es va transcriure per treballar amb les dades (**vegeu l'Annex 10**). D'altra banda, cal destacar que l'expert ens va oferir material i altres fonts d'informació que ens han permès adaptar, ampliar i crear activitats que permeten desenvolupar diferents habilitats.

El tercer eix era la biblioteca tutoritzada per millorar la comprensió lectora dels infants. En un primer moment, es va pensar en com adaptar aquesta idea i portar-la a terme a la Fundació, però quan s'estava organitzant ens vam adonar que no era sostenible. Així que vam haver de replantejar-la.

Per acabar, totes aquestes activitats s'han recollit en un [SITES anomenat "Recursos educatius"](#) perquè la Fundació tingui accés i pugui tenir un guió i una plantilla amb l'objectiu, la descripció i l'explicació de cada activitat. En aquest sentit, el SITES està dividit en 3 subpàgines relacionades amb aquests tres eixos. A més, de cada activitat s'especifica què s'ha de fer (es descriu l'activitat), com s'ha de fer (s'exposen diferents alternatives per portar-la a la pràctica) i quan s'ha de fer (es té en compte el temps que es destina als diferents moments de la tarda i s'especifica quan seria més adequada portar-la a terme).

Fase 5: Replantejament de les activitats: llegim en parelles.

Després de no trobar la manera d'encaixar la pràctica de la "biblioteca tutoritzada", es van considerar altres alternatives, fins que ens vam decidir pel programa "Llegim en parella". Aquest programa permet que els mateixos infants es puguin ajudar entre ells per millorar la seva comprensió lectora. L'únic inconvenient era el temps. És a dir, no es podia desenvolupar aquesta pràctica tal com estava pensada, així que vam haver d'adaptar-la, recollint textos més curts i oferint material de suport.

En un primer moment, només es va pensar a fer-la amb textos en català, però donada la dificultat amb les llengües, vam pensar que també seria bona idea fer el programa "Leemos en pareja" en castellà i "Reading en pairs" en anglès. Conseqüentment, no ens tanquem en una sola llengua sinó que els donem l'oportunitat de millorar en les tres.

Fase 6: Desenvolupament de les activitats

Un cop dissenyades les diferents activitats es van portar a la pràctica durant el mes de març. En el cas concret d'aquesta fase, es va començar a anar dos dies a la setmana perquè hi hagués més temps per executar-les. Tot i això, cal destacar que només set dels dotze infants les van executar.

Les activitats no les vam fer amb tots els infants al mateix temps sinó que quan anaven acabant els deures, se'ls explicaven les diferents activitats. Per tant, vam portar el material preparat i vam distribuir les diferents dinàmiques per fer-les progressivament. A més, tot el material utilitzat s'ha quedat a la Fundació per seguir-lo fent servir durant el curs i en cursos següents.

Fase 7: Avaluació de les activitats

Per avaluar les activitats s'han tingut en compte diferents factors: com han evolucionat les funcions executives dels infants, quina és la seva opinió i què pensa l'educadora. Primer de tot, durant el mes de febrer, els infants van fer unes proves relacionades amb les funcions executives i al mes d'abril les

van tornar a fer per observar si havien millorat o no. Al cap i a la fi, les activitats que s'han desenvolupat també entrenaven les funcions executives. En segon lloc, el mes d'abril, els set infants que van desenvolupar les activitats, les van avaluar a partir d'un qüestionari. Per acabar, el mateix mes d'abril, se li va fer una altra entrevista a l'educadora per conèixer la seva opinió i saber si els nostres objectius marcats s'havien complert o no (**vegeu l'Annex 12**). Per tant, es va fer un altre quadre de comandament (**vegeu l'Annex 11**)

RESULTATS

Resultat 1: Detecció de les necessitats

A partir de les notes de camp, hem pogut observar diferents dificultats dels 12 infants del centre obert. Per començar, entre ells parlen en castellà i quan les educadores els parlen en català, tot i que tots l'entenen, acostumen a respondre en castellà. En aquests casos, hem detectat que el vocabulari i la pronúncia és un obstacle per adquirir agilitat i fluïdesa parlant. De la mateixa manera, molts d'ells tenen un nivell baix de comprensió lectora. Molts cops, això es produeix quan es bloquegen perquè no entenen alguna frase i no saben com resoldre-ho per percebre el significat general. A més, quan han d'escriure, fan frases massa llargues. Per això, potser necessitarien tenir pautes o guies que els ajudessin en l'escriptura i en la redacció de textos.

Respecte a les matemàtiques, alguns d'ells encara no dominen les taules de multiplicar, per tant, tenen dificultats quan fan divisions. A més, quan sumen i resten no tenen gaire agilitat. Per això, és molt possible que necessitin conèixer més estratègies que els faciliti el càlcul mental. També els caldria més suport en el moment de resoldre problemes, vist que els hi costa. No obstant això, tots entenen prou bé les fraccions i els agrada. És a dir, on presenten més problemes és en numeració i càlcul.

Amb relació a l'àmbit artístic, molts d'ells demostren la seva creativitat i imaginació amb les activitats que se'ls proposa. Són un grup que valora l'art i gaudeixen amb les activitats més artístiques. Finalment, a nivell digital, la majoria té un bon nivell, tant per jugar a jocs de l'ordinador en el seu temps lliure com per fer els deures que impliquen utilitzar la tecnologia. En el cas concret dels jocs d'ordinador, sempre juguen als mateixos. Possiblement, necessitarien conèixer d'altres perquè practiquessin continguts acadèmics de forma més interactiva i dinàmica.

D'altra banda, amb relació al seu comportament, sobretot les primeres sessions observades, alguns passaven l'estona de deures enredant amb el company o companya o passejant-se a buscar material. En canvi, a poc a poc, ho han sabut gestionar ells mateixos. Tot i això, un aspecte que han de perfeccionar és la forma en què es dirigeixen els uns amb els altres. Molts cops, parlen massa fort, s'empenten i responen impulsivament. Se'ls nota neguitosos, no saben com controlar-ho no gestionar-ho i els hi costa estar concentrats fent els deures. Paral·lelament, hi ha un parell d'infants molt reservats. Tanmateix, a nivell general, a tots els hi costa força expressar les seves emocions tot i sentir-se en un ambient de confiança.

Seguint amb la part més social, quan fan dinàmiques grupals, acostumen a ser força cordials, però sempre hi ha subgrups. A més, molts cops tots fan la mateixa activitat de forma individual, per parelles o amb els mateixos grups de sempre. Potser, s'haurien de plantejar més dinàmiques que potenciessin treballar amb tothom i no només amb el grup de confiança. Altrament, quan es demana

opinió de tot el grup sempre intervenen els mateixos. Aquest també és un aspecte a replantejar.

Concretament, l'educadora social va destacar a l'entrevista que la major part dels infants que venen a la Fundació van força endarrerits respecte al ritme d'aprenentatge del curs que estan cursant. Tot i destacar que segons l'escola, els nivells dels infants són diferents, és cert que molts infants no acaben d'arribar al nivell que els correspondria. Va exposar que els idiomes, tant el català com el castellà com l'anglès és el que més els hi costa perquè a casa no els poden practicar, atès que la llengua materna de la família és una altra. Tanmateix, va compartir que les matemàtiques, tot i que a alguns els hi costa, és el que més els motiva perquè treballen amb números i no amb lletres.

Finalment, hem pogut accedir a les notes del primer trimestre d'alguns dels infants del grup. Cada informe és diferent segons l'escola. Alguns només es basen en els resultats i d'altres són tot comentaris. S'ha fet un recull de la informació. Per tant, **vegeu l'Annex 14** per observar els resultats que s'han extret. En definitiva, els infants d'aquest grup tenen dificultats en les llengües, necessiten estratègies per desenvolupar les matemàtiques i sempre estan força neguitosos i els hi costa concentrar-se.

Resultat 2: Descripció de la intervenció

Les activitats dissenyades han tingut en compte les necessitats dels infants, la informació recollida en el marc teòric i l'entrenament de les funcions executives. Per això, ens hem basat en tres eixos: tècniques de relaxació amb el programa TREVA, el pensament computacional desendollat i el programa de Llegim en Parella en les tres llengües (català, castellà i anglès) que es recullen en el [SITES "Recursos educatius"](#). Cal destacar que no tots els infants han pogut desenvolupar-les totes, atès que hi han hagut factors no controlables que no ho han permès i al final hem acabat treballant amb 7 infants.

Respecte a les tècniques de relaxació del programa TREVA, es va practicar una activitat de focalitzar-se en la respiració anomenada "respiració conscient" i una altra de concentració que porta com a nom "llanterna de l'atenció" just abans de començar una dinàmica grupal. Els infants estaven molt nerviosos i l'educadora tenia dificultats en el moment de gestionar i controlar el grup. Així, que es va parar l'activitat i tots vam seure amb l'esquena recta i els braços relaxats. Primer de tot vam començar a respirar profundament i a notar com l'aire entrava i sortia del nas. En un altre moment, vam tornar a fer la mateixa activitat afegint una nova acció. En aquest cas, els infants respiraven amb els ulls tancats i quan escoltaven la indicació els obrien i es fixaven en un objecte. Començaven a observar la seva forma, el seu color i les seves peculiaritats. Després tornaven a tancar els ulls i es fixaven en dos objectes fins a arribar a fixar-se en tres. Tota aquesta dinàmica es va acompanyar amb música relaxant. Els infants van mostrar interès en tot moment i van seguir totes les indicacions sense cap problema. Quan l'activitat es va acabar, es va aconseguir que hi hagués un clima tranquil a l'aula i que l'activitat grupal es pogués desenvolupar sense tant d'enrenou i dispersió (**vegeu l'Annex 15.1.**).

Amb relació al pensament computacional, s'han pogut executar 5 activitats diferents. Primer de tot, un grup reduït d'infants va poder desenvolupar l'activitat del "robot" que pretenia treballar la descomposició i la imaginació. Aquesta activitat ha estat pensada per tenir com a recurs quan estan a punt de canviar de l'estona de deures a l'activitat grupal o per fer durant l'estona de temps lliure. És una activitat àgil i fàcil de fer. Molts cops es queden parlant entre ells i molesten als que encara estan acabant els deures. Per tant, amb aquesta activitat s'evitarien aquests conflictes. En aquest cas, es va

desenvolupar un dia amb tres dels infants del grup que ja havien acabat els deures. Després d'explicar-los l'objectiu, cadascú va pensar un robot, va descompondre'l per parts i va imaginar què passaria si alguna de les parts no estigués (**vegeu l'Annex 15.2.**).

Un altre dia es va dur a terme una activitat anomenada "els condicionals amb cartes". Amb aquesta activitat, els infants havien de tenir presents unes condicions concretes marcades per unes pautes predeterminades o unes pautes que ells mateixos es podien inventar. D'aquesta manera, anaven traient cartes a l'atzar i segons les pautes d'aquella partida es sumaven uns punts o uns altres. Al principi vam jugar amb unes condicions molt simples, però a mesura que anaven entenent la dinàmica s'incrementava la dificultat. A poc a poc, els infants anaven augmentant la seva agilitat mental i rapidesa (**vegeu l'Annex 15.3.**).

Seguidament, se'ls va presentar "les formes divertides" on cada forma geomètrica tenia assignada un gest. Per tant, segons la seqüència que els mateixos infants es construïssin, havien de concentrar-se i fer els moviments amb les mans sense equivocar-se i en el mínim de temps possible. En aquest cas, tot i que hi ha moltes maneres de jugar-hi, atès que és un material força flexible, els infants van jugar per parelles. Es van preparar la mateixa seqüència, es van repassar els gestos corresponents i, en el mateix moment l'executaven. D'aquesta manera, qui acabava abans i no s'havia equivocat, guanyava la ronda. Així doncs, tenien un al·licient que els motivava a esforçar-se i a estar focalitzats en les accions (**vegeu l'Annex 15.4.**).

D'altra banda, la proposta dels "daus màgics" s'ha dut a terme amb un grup reduït d'infants que a poc a poc creixia a mesura que acabaven els deures. Entre tots es va establir un ordre per decidir què havien de dibuixar i quants daus utilitzarien. Ells mateixos es van organitzar i van començar a jugar. Un cop acabaven, compartien els seus dibuixos i observaven diferents maneres de representar el mateix. Van passar una bona estona i van desenvolupar la seva creativitat. Tanmateix, s'espera que aquests daus els puguin utilitzar no només com a joc sinó amb una finalitat concreta com, per exemple, decorar l'aula amb motius florals per donar la benvinguda a la primavera (**vegeu l'Annex 15.5.**).

Finalment, l'activitat "accions en bucle" s'ha posat en pràctica amb la majoria dels infants del centre obert. Ens vam dividir en tres grups on cadascú desenvolupava un rol diferent, atès que uns s'encarregaven de crear la seqüència de ball, els altres l'executaven i els últims l'esbrinaven. Cada grup havia de parlar sobre com implementar el seu rol i havien d'estar d'acord. Per tant, va ser una activitat que va unir encara més els infants mentre es divertien tots plegats (**vegeu l'Annex 15.6.**).

Per acabar, el tercer eix relacionat amb la comprensió lectora, només s'ha desenvolupat el programa en anglès "reading in pairs" per manca de temps. En aquest cas, alguns dels infants es van posar per parelles i un exercia el rol de tutor i l'altre de tutorat. Qui feia de tutor, prèviament es llegia el text i les preguntes i es mira la plantilla de suport. A més, podia demanar ajudar a l'educadora o a una voluntària per preparar-ho. A continuació, s'han posat per parelles i el tutorat llegia en veu alta mentre el tutor el corregia. Finalment, quan havien de respondre les preguntes, el tutor guiava el tutorat en tot moment i l'orientava quan tenia algun dubte (**vegeu l'Annex 15.7.**).

Resultat 3: Avaluació de la intervenció

En primer lloc, els 7 infants que han participat de les activitats, han valorat les dinàmiques realitzades

a partir d'un qüestionari, el mes d'abril (**vegeu l'Annex 19**). La majoria han deixat constància que s'han assolit els objectius de cada activitat i que els agradaria incloure-les en el centre obert al llarg de tot l'any (**vegeu l'Annex 20**). En segon lloc, gràcies a l'entrevista amb l'educadora, realitzada també el mes d'abril, hem comprovat que tot el material ha estat adequat, que les activitats han enriquit a tots els infants en els aspectes que s'estaven treballant i que es podran incloure en la programació de la Fundació (**vegeu l'Annex 12**). Finalment, el mes de febrer els infants van fer unes proves relacionades amb les funcions executives i el mes d'abril les han tornat a fer amb l'objectiu de comparar l'evolució personal de cadascun d'ells (**vegeu l'Annex 16**). Una de les proves es divideix en dues parts i s'encarrega d'analitzar la flexibilitat cognitiva. S'anomena "Trail Making Test" (TMT) on la primera part consisteix a unir els números de l'1 al 25 els quals estan col·locats aleatòriament i en la segona part apareixen els números de l'1 al 13 i les 12 primeres lletres de l'abecedari amb les quals s'han d'unir (**vegeu l'Annex 16.1 i l'Annex 16.2**). L'altra prova s'encarrega d'examinar la inhibició i es diu Stroop. En aquest cas, hi apareixen noms de colors pintats amb colors diferents. El repte és dir correctament el màxim de colors pintats i no escrits en 45 segons (Correa et al, 2017) (**vegeu l'Annex 16.3**). No es fa fer cap prova sobre la memòria de treball perquè es necessitava massa temps per la seva execució. Tanmateix, els resultats comparats indiquen que hi ha hagut una millora en la prova de la inhibició Stroop i en la segona part de la prova TMT i que en la primera part de la prova TMT, no hi ha hagut cap increment ni disminució, sinó que s'han mantingut (**vegeu l'Annex 17 i l'Annex 18**).

DISCUSSIÓ

Els resultats han estat dividits en tres apartats que estan relacionats amb cada objectiu. El resultat 1: detecció de les necessitats està vinculat amb el primer i segon objectiu. El resultat 2: descripció de la intervenció està unit al tercer objectiu. Finalment, el resultat 3: avaluació de la intervenció està lligat amb el quart objectiu. A més, de cada objectiu se'n deriven unes dimensions concretes.

Objectiu 1: Conèixer la situació de pobresa i exclusió social dels infants del centre obert.

Les dimensions específiques dins d'aquest objectiu fan referència al coneixement del context d'aquests infants.

La primera dimensió és el **tipus de pobresa i les característiques de l'exclusió social**. El Ministerio de Sanidad y Política Social (2009) parlava de l'existència de dos tipus de pobresa, la pobresa absoluta i la relativa. La primera està relacionada amb el nivell d'ingressos i la segona amb l'entorn sociogeogràfic de la persona que li genera un desavantatge a nivell econòmic i social. L'educadora explicava que per entrar al centre obert hi ha el programa caixa proinfància el qual segueix uns criteris econòmics relacionat amb l'ingrés mínim, però també té en compte les desigualtats econòmiques i socials respecte a les persones concretes d'un entorn geogràfic determinat.

D'altra banda, segons Lázaro (2014) i Subirats (2004-2005) el concepte d'exclusió social es caracteritza per ser relativa, complexa- multidimensional i dinàmica. A l'entrevista, l'educadora social descriu les famílies de la Fundació, tenint en compte aquestes tres característiques principals.

Per començar, l'educadora comentava que les famílies no se senten excloses com a tal, però sí que noten diferències i necessitats a cobrir que altres famílies no tenen. Per tant, el context que viuen aquestes famílies provoca que siguin conscients que tinguin més dificultats que els altres. Per això, es diu que l'exclusió social és relativa, ja que depèn del context de la persona.

Seguidament, el nivell de vida de les famílies és força precari. Com esmentava l'educadora, les famílies de la Fundació tenen les necessitats bàsiques cobertes, però no d'una manera digna. Formen part d'aquest 25% de persones que viuen en situació de vulnerabilitat i que la Taula d'entitats del Tercer Sector de Catalunya (2022) mencionava. Per tant, totes aquestes famílies viuen en una situació molt complexa. Com diu Subirats (2005) de l'àmbit econòmic, laboral, residencial, sociosanitari, relacional, ciutadà i de participació se'n deriven diversos factors que s'interrelacionen i que provoquen que les persones estiguin en una situació de risc d'exclusió social. En aquest cas, l'educadora destacava els treballs bàsics, poc qualificats i amb uns sous mínims de les famílies, els pisos petits o compartits on habiten i la barrera idiomàtica que els impedeix comunicar-se eficaçment. Tots aquests factors interactuen entre ells i produeixen aquestes situacions desfavorides. Tanmateix, també explicava positivament com la Fundació ha permès que a nivell relacional es creï més xarxa i les famílies se sentin acompanyades.

Finalment, el dinamisme està molt relacionat amb l'àmbit laboral. Per començar, moltes d'elles tenen només uns estudis primaris. Això condiciona el treball que podran desenvolupar. En aquest cas, a la Fundació hi ha tot tipus de famílies. Algunes tenen els dos membres de la parella un treball, d'altres només treballa un i d'altres no treballa cap. Aquesta situació tan inestable afecta el seu grau d'exclusió social.

La segona dimensió fa referència a les **causes i conseqüències sobre aquesta situació de vulnerabilitat**. D'una banda, les causes que han originat que les famílies del centre estiguin en situació de risc d'exclusió social i pobresa és el fet de ser famílies immigrants que han hagut d'adaptar-se a una cultura diferent de la seva, el fet de tenir un baix nivell socioeconòmic i el fet de no dominar gaire la llengua del país de residència (Portes, 2000). Respecte a la cultura, l'educadora comentava com moltes famílies estan passant un dol migratori, atès que hi ha hagut un impacte. Seguidament, en relació amb el nivell socioeconòmic, les famílies del centre reben uns ingressos mínims i algunes viuen de les ajudes el qual és un aspecte que no els permet evolucionar. Finalment, tenint en compte la llengua, tot i que els infants la parlen i l'entenen, moltes famílies que tenen l'àrab o l'urdú com a llengua materna, tenen dificultats per comunicar-se. La llengua és una barrera per a ells.

D'altra banda, les conseqüències de la situació econòmica de les famílies és que no poden permetre's que els seus fills gaudeixin d'activitats d'oci en el seu temps lliure. (Taula d'Entitats del Tercer Sector de Catalunya, (2022)). Tot i això, l'educadora explicava que en el cas dels infants del centre, hi ha una majoria que fa alguna activitat relacionada amb l'esport. A més, alguns d'ells també reben classes d'àrab per aprendre l'idioma de la seva família. Tanmateix, cap infant realitza cap activitat artística. En aquest cas, és molt probable que els seus ingressos delimitin a quin tipus d'activitats poden accedir els seus fills o filles i a quines no. Per tant, els infants no poden escollir allò que els agradaria fer en el seu temps lliure sinó que les opcions estan limitades i condicionades pels diners. Així doncs, les diferències culturals i la llengua provoquen que les possibilitats de fracàs dels infants incrementin (Oros et al, 2015). En aquest cas, l'educadora exposava que els infants de la Fundació viuen en barris molt complexos on molts dels infants estan en situació d'exclusió social. Per tant, les escoles tenen un gran volum de feina per atendre'ls a tots.

Objectiu 2: Detectar les necessitats del grup d'infants de primària del centre obert per oferir una resposta educativa adequada

La primera dimensió està relacionada amb la **tipologia de necessitats educatives dels infants del centre obert**. Difabio et al. (2017) exposa que la situació de pobresa i el context de desavantatge socioeconòmic impacten negativament en el desenvolupament dels infants. En aquest cas, la professional que atén aquest grup d'estudiants, comentava que la majoria tenen un nivell més baix del que haurien de tenir, és a dir, presenten força dificultats en l'aprenentatge. En concret, en les llengües, tant del català, com el castellà, com l'anglès. En canvi, compartia que les matemàtiques els motivaven més. A partir de l'observació recollida en notes de camp, s'ha comprovat que efectivament tenen moltes dificultats amb les comprensions lectores en els tres idiomes. En canvi, respecte a les mates, tot i que a la majoria els hi agraden, molts d'ells tenen poca agilitat i no gaire estratègies per resoldre els problemes i calcular les operacions. Per tant, aquestes serien les seves necessitats acadèmiques.

Respecte a les necessitats personals, Oros, et al. (2015) afirmen que els infants en risc de pobresa i exclusió social tenen problemes de conducta, baixa autoestima i aïllament social. Específicament, pel que s'ha pogut observar, alguns dels infants actuen impulsivament i els hi costa concentrar-se quan fan els deures. A més, s'hauria de potenciar més la interacció entre ells perquè, al final, sempre s'acaben relacionant amb els mateixos companys. Concretament, l'educadora explicava com els infants no saben gestionar les seves emocions, atès que viuen situacions molt complexes i complicades que no els hi toca per edat i que són molt injustes. No obstant això, el centre obert es converteix en un espai segur i de confiança per a ells i els permeten sentir-se escoltats i estimats. Per tant, a diferència del que esmenta Lázaro (2014) on exposa que la situació d'aquests infants els impedeix accedir a recursos i entorns rics, els infants de la Fundació poden accedir a recursos variats que afavoreixen el seu desenvolupament integral.

La segona dimensió va lligada amb els **diferents àmbits d'actuació respecte a l'aprenentatge dels infants**. El primer àmbit se centra en el mateix infant, és a dir, en allò que necessita a nivell individual. Per començar, el temps educatiu que els infants dediquen després de l'escola repercuteix en el seu rendiment escolar (Portes, 2000). Per tant, és molt important que la Fundació vetlli per aconseguir que el temps que els infants hi estan, sigui de qualitat i productiu. Tenint present que la tarda es divideix en quatre blocs diferents i uns està dedicat a fer deures de manera individual, tant l'educadora com els voluntaris com les persones de pràctiques poden oferir una atenció més personalitzada.

Seguidament, com Korzeniowski (2015) esmentava, aquests infants tenen més dificultats per desenvolupar les funcions cognitives dins de les quals es troben les funcions executives. A més, com van demostrar Difabio et al. (2017) en el seu experiment, entrenar les funcions executives dels infants els ajuden a millorar la seva capacitat cognitiva. Respecte al recull de notes avaluatives de l'escola, s'observa que no tenen un nivell gaire alt en cap de les àrees. Per això, és molt important que des de la Fundació totes les activitats que se'ls ofereixin a l'estona de deures quan ja han acabat, busquin la millora d'aquestes funcions.

Finalment, el segon àmbit se centra en el grup, és a dir, està relacionat amb les relacions amb els iguals. Al cap i a la fi, com comparteixen Cònsola et al. (2018) un centre obert busca atendre a tots els menors amb situacions socioeconòmiques i socioculturals desfavorides per integrar-los socialment i empoderar-los en el seu creixement personal. En aquest cas, l'educadora destacava la necessitat de socialització entre els infants per fer xarxa i evitar l'aïllament.

Objectiu 3: Crear material educatiu que beneficïi la inclusió d'aquests infants dins la societat

Les dimensions específiques dins d'aquest objectiu han tingut en compte les tres funcions executives simples i les necessitats educatives dels infants del centre obert.

La primera dimensió va associada a les **tècniques de relaxació**. Una de les necessitats observades ha estat la dificultat per respectar els torns de paraula i la manca de concentració, fent els deures. A més l'educadora també destacava la poca capacitat de gestionar les seves emocions. Per això, la millor pràctica basada en l'evidència que permet donar resposta a les seves necessitats és el programa TREVA. Aquest programa ofereix un seguit d'activitats que permeten millorar la capacitat d'atenció, l'autoconeixement i el clima de l'aula (Programa TREVA, 2020). Per tant, s'han seleccionat algunes de les activitats del programa i s'han adaptat a la realitat del centre obert. A més, aquests tipus d'activitats també entrenaven la inhibició que és una de les tres funcions executives simples. Al cap i a la fi, la inhibició és qui controla el comportament, l'atenció i les emocions (Diamond, 2012). A més, Matinnia et al. (2021) han demostrat que el mindfulness influeix positivament en aquest tipus de funció executiva.

La segona dimensió està connectada amb el **pensament computacional desendollat**. Els infants, tot i mostrar-se motivats fent mates, necessitaven més estratègies per resoldre problemes. Per això, el pensament computacional desendollat que té com a objectiu mostrar reptes perquè els infants els resolguin desenvolupant el pensament crític, el raonament lògic i la creativitat és la millor opció. (Codina, 2020). El mestre especialista en aquesta matèria destacava la quantitat d'habilitats associades que se'n deriven. Per tant, hem adaptat diferents propostes d'activitats que siguin factibles per portar a terme a la Fundació. L'aspecte positiu, com comentava el mestre, és que no cal emprar material gaire complex, atès que amb algunes fitxes o objectes habituals a les aules es poden executar una gran quantitat d'activitats sense cap problema. Només cal que hi posem ganes. D'altra banda, donada la possibilitat de trobar diferents camins per resoldre el repte, els infants estan entrenant la seva flexibilitat cognitiva. Aquesta funció executiva és la que s'encarrega de fomentar la capacitat d'adaptació del cervell (Diamond, 2012). Per tant, no només són capaços d'adquirir estratègies diferents per resoldre un problema de mates, sinó que també els servirà per resoldre els reptes que trobem a la vida quotidiana. Aquestes activitats estan molt relacionades amb el que proposava Korzeniowski (2015) per desenvolupar aquesta funció, ja que integren activitats que permeten treballar amb seqüències, poden analitzar i són capaços de pensar abans d'actuar.

La tercera dimensió està enllaçada amb el **programa "llegim en parella"**. Les llengües són el punt dèbil de tots els infants de la Fundació. Per això, portar a terme el programa "llegim en parella" és una manera d'oferir estratègies de lectura als infants (Rincón, 2012). En aquest cas, a partir de la tutoria entre iguals, els infants milloren la seva comprensió lectora (GRAI, 2020). Per preparar el material, s'han buscat textos breus en diferents idiomes (català, castellà i anglès) i s'han dissenyat unes preguntes de comprensió. Tot i això, també s'ha creat un full de suport que guia la lectura perquè l'infant que desenvolupi el rol de tutor pugui acompanyar de la millor manera possible al tutorat. Així doncs, aquesta activitat possibilita que els infants puguin emmagatzemar informació lingüística i treballar amb ella, tot emprant la memòria de treball (Diamond, 2012).

Objectiu 4: Avaluar l'impacte del material en el procés d'aprenentatge de l'infant.

La primera dimensió és l'**impacte pedagògic i cognitiu del material** del qual es valoraran el tres eixos que han guiat la seva creació. Per començar, amb les activitats relacionades amb les tècniques de relaxació, l'educadora s'ha adonat de la necessitat d'incorporar-les en el dia a dia del centre obert. Explicava que per desconeixement, molts cops no es practiquen aquest tipus d'activitats. Tanmateix, era conscient que beneficiaven els infants, ja que els ajuda a estar més tranquils i concentrar-se, els permet autoconèixer-se i poden reflexionar sobre se senten ells i com influeixen en l'entorn.

Seguidament, l'educadora comentava que amb les activitats de pensament computacional desendollat els infants aprenen sense adonar-se. A més, destacava que els alumnes han pogut efectuar estratègies aplicables en altres contextos. Així doncs, la professional del centre obert ha considerat que el material emprat ha estat atractiu, útil i adequat per l'edat dels infants. D'altra banda, com esmentava el mestre expert en aquest camp, aquestes activitats són prou obertes perquè tothom hi pugui participar. És a dir, són per tothom. Per això, tots els infants que les han desenvolupades, han pogut seguir el seu ritme d'aprenentatge.

A més, el programa Llegim en Parella li ha semblat una eina molt atractiva, a l'educadora. S'ha adonat que practicar la lectura per parelles permet que els infants siguin més autònoms, prenguin les seves decisions i agafin responsabilitats. Per tant, no només es millora la comprensió lectora, sinó que desenvolupen altres habilitats molt necessàries per a la vida.

Finalment, amb relació a les funcions executives, s'ha vist que la majoria d'infants que han desenvolupat aquestes activitats han millorat la inhibició i la flexibilitat cognitiva. Tot i això, no han evolucionat de la mateixa manera, ja que cadascuna segueix el seu ritme (Diamond, 2013; Flores et al. 2014, citat per Korzeniowski, 2015). En aquest cas, cal destacar que la memòria de treball no es va avaluar i, per això, no hi ha cap resultat. D'altra banda, les gràfiques no asseguren que aquestes activitats millorin les funcions executives, ja que hi ha altres factors que no s'han tingut en compte, però sí que són uns bons indicadors per determinar que aquest és el camí a seguir.

La segona dimensió és l'**impacte social i afectiu del material**. D'una banda, Richaud (2017) expressava que hi havia cinc aspectes a tenir en compte en el moment d'oferir recursos als infants en situacions socioeconòmiques i socioculturals desfavorides. El primer són les funcions executives, les quals s'han entrenat amb els tres eixos d'activitats. El segon són les capacitats lingüístiques que s'han desenvolupat sobretot en el programa Llegim en Parella, atès que els infants havien de parlar i escoltar amb atenció a la seva parella de treball, així com llegir i escriure per entendre el text i respondre a les preguntes. El tercer són les emocions positives que es treballen i gestionen amb el programa TREVA. El quart són les habilitats socials que s'han treballat indirectament en totes les activitats, inclús l'educadora ha destacat com s'ha fomentat la relació entre el grup i s'ha aconseguit que l'estona de deures no només fos un moment per fer la feina individualment, sinó que es transformés en un espai per intercanviar coneixement i aprendre dels altres. Per acabar, el cinquè aspecte és el desenvolupament d'estratègies per resoldre conflictes que s'ha fomentat amb les activitats de pensament computacional desendollat.

D'altra banda, amb els qüestionaris que han omplert els infants per donar la seva opinió sobre les activitats que han executat, s'ha demostrat que totes les valoracions són força positives, atès que han gaudit de totes les propostes. A més, l'educadora utilitzarà el material, incloent-lo al llarg de tot el

curs escolar. Ha pensat que totes aquestes activitats són una manera diferent de complementar les fitxes de reforç que ofereixen als infants durant l'estona de deures. D'aquesta manera, poden tenir una diversitat de recursos rics i atractius. Finalment, tant l'educadora com els infants han vist potencial en aquestes activitats, han estat satisfets i les han trobades profitoses per enriquir el procés d'aprenentatge.

CONCLUSIONS

La finalitat d'aquest article és oferir eines pedagògiques als infants de 4t a 6è de primària amb situació socioeconòmica i sociocultural desfavorida del centre obert de la Fundació de l'Esperança perquè estiguin inclosos en la societat. Per tant, per aconseguir-ho, ens hem plantejat quatre objectius dels quals n'hem extret algunes conclusions.

Respecte al primer objectiu "conèixer la situació de pobresa i exclusió social dels infants del centre obert", hem pogut tenir una visió global de la **situació tan complexa** que viuen les famílies dels infants que venen al centre. Molts dels infants han nascut aquí, però són fills d'immigrants. Això vol dir que moltes famílies tenen **dificultats en l'economia, en la llengua i en la cultura**. Per tant, per molts d'ells els hi és complicat crear xarxa.

Amb relació al segon objectiu "detectar les necessitats del grup d'infants de primària del centre obert per oferir una resposta educativa adequada", hem pogut observar directament que necessitaven els infants de la Fundació. Ens hem adonat que tenen **dificultats amb el català, el castellà i l'anglès**, sobretot a **nivell de comprensió lectora**. També hem vist que **no tenen eines suficients per resoldre problemes matemàtics** i que els hi **manquen estratègies de càlcul**. Per acabar, una necessitat molt evident ha estat la d'**estar més concentrats** en l'estona de deures i **no actuar de forma tan impulsiva**. En aquest cas, es notava que no sabien com gestionar-se i això els frustrava.

Tenint en compte el tercer objectiu "crear material educatiu que beneficiï la inclusió d'aquests infants dins la societat", s'han seguit **tres eixos** que han volgut donar resposta a les necessitats educatives més destacades dels infants. El primer eix ha estat les **tècniques de relaxació, seguint el programa TREVA**. El segon eix ha estat activitats relacionades amb el **pensament computacional desendollat**. El tercer eix ha estat el **programa de Llegim en parella**. S'han escollit aquestes tres pràctiques perquè són considerades **pràctiques basades en l'evidència**. Per tant, el que hem fet ha estat traslladar i adaptar al context dels infants del centre obert les diferents activitats que se'n deriven. A més, aquests tres eixos han permès entrenar les funcions executives dels infants les quals estan relacionades amb el seu rendiment acadèmic.

Finalment, amb el quart objectiu "avaluar l'impacte del material en el procés d'aprenentatge de l'infant", hem vist que els programes cercats per desenvolupar **les activitats s'han pogut transferir al centre obert** i els infants han pogut **desenvolupar habilitats necessàries per al dia a dia**. Així doncs, també ens hem adonat que el resultat de les proves que van fer sobre les funcions executives ens indiquen que hi ha hagut una millora en aquestes funcions. Per tant, **les activitats han impactat positivament en el procés d'aprenentatge** dels infants. Per acabar, aquestes activitats **es podran incloure en la programació del centre obert** al llarg de tot l'any.

En conclusió, els infants que van a la Fundació viuen una situació de risc de pobresa i risc d'exclusió social. Tanmateix, gràcies a la Fundació han trobat un lloc d'acolliment i de socialització. Tot i això, respecte al rendiment acadèmic, presenten dificultats en la concentració, la resolució de problemes i les comprensions lectores. Per tant, a partir del programa TREVA, de l'estratègia de pensament computacional i del programa Llegim en Parella s'han desenvolupat un seguit d'activitats que han permès que els infants adquireixin habilitats necessàries per a la seva formació personal i professional.

LIMITACIONS DE LA RECERCA

Per començar, tot i que es va iniciar la investigació amb la detecció de les necessitats dels 12 infants del centre obert, va haver-hi diversos factors que van interrompre el seguiment continu d'alguns d'ells. Per començar, dos dels infants van passar una temporada al seu país d'origen. A més, un altre no va poder venir algunes setmanes a causa d'una malaltia en la família que els dificultava la seva organització. Finalment, d'altres no venien puntualment per diversos motius justificats. D'altra banda, només 7 infants van participar de les activitats proposades, atès que dels altres cinc, alguns sempre tenien molts deures de l'escola, alguns altres els coincidia amb el suport educatiu personalitzat que reben individualment i d'altres s'absentaven perquè era temps de Ramadà i la família així ho havia decidit.

D'altra banda, el temps també va ser un factor que va condicionar força, atès que no es van poder desenvolupar totes les activitats proposades amb tots els infants que hi participaven. És a dir, dels set infants, no tots van portar a terme la totalitat de les activitats. A més, el mes de març, va coincidir amb algun taller i xerrada que va reduir el temps que s'havia pactat inicialment per executar les activitats. De la mateixa manera, si la durada del TFG hagués estat més llarga, es podria haver comparat les avaluacions del tercer trimestre amb les del primer per observar si hi hauria hagut alguna millora a nivell acadèmic.

FUTURES LÍNIES D'INVESTIGACIÓ

Aquest estudi s'ha focalitzat en el grup dels mitjans que va des de 4t fins a 6è. Per tant, com a futura línia de recerca es podria observar les necessitats del grup dels petits que va des de 1r fins a 3r per oferir-los materials i eines que els ajudin a millor el seu procés d'aprenentatge.

Una altra línia d'investigació seria seguir buscant programes, estratègies o metodologies que donessin resposta a les seves necessitats i que fos factible portar-los a terme al centre obert.

Per acabar, també es podria obrir la mirada i fer un projecte conjunt entre les diferents escoles dels infants i la Fundació, amb l'objectiu de treballar en xarxa i caminar junts cap amb un mateix objectiu que seria l'èxit d'aquests infants.

AGRAÏMENTS

Al Dr Miquel Àngel Prats, tutor del treball de final de grau i professor titular de la URL en els estudis dels Graus d'Educació i Màsters, pel seu acompanyament i guiatge al llarg de la realització del TFG, pels seus suggeriments que han enriquit la investigació i per la confiança dipositada en aquesta recerca.

A l'Ofelia Ricciardelli, coordinadora de Projectes Transversals i del Voluntariat de la Fundació de l'Esperança, i a l'Eva Gómez, Coordinadora dels Serveis Educatius de la Fundació de l'Esperança, per confiar en mi i en el projecte, per donar-me l'oportunitat de desenvolupar-lo i per la seva predisposició per acollir les meves iniciatives.

A l'Èlia Nieto, educadora social i referent del grup mitjà d'infants de la Fundació de l'Esperança, pel temps que m'ha dedicat i pel recolzament al meu projecte.

A l'Òscar de Paula, mestre de l'escola FEDAC, per mostrar-me quin és el camí cap a la inclusió.

Als infants de 4t i 6è de primària amb qui he estat tot aquest curs escolar realitzant l'APS, per les seves ganes d'aprendre, la seva il·lusió i la seva motivació.

A la meua família, per acompanyar-me en aquest primer pas d'un camí apassionant.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

Campa, R. Á., Aurelia, B., & Guillén, M. (2019). *Educación inclusiva para la intervención psicosocial en grupos de menores en situación de Vulnerabilidad*. Revista Internacional de Apoyo a La Inclusión, Logopedia, Sociedad y Multiculturalidad, 5(3), 63–71.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7160419>

Caritas (2022, 29 d'agost) *1 de cada 2 famílies amb menors de l'àrea de Barcelona han reduït les activitats d'oci per motius econòmics* [Nota de premsa]
https://caritas.barcelona/wp-content/uploads/2022/09/20220829_NdP_OCI_LLEURE_CARITAS_CAT.pdf

Codina, O [MHMapmSchools] (20 oct 2020) *Pensament Desendollat*. [Vídeo] Youtube.
<https://www.youtube.com/watch?v=yeyPsi0N-K0>

Computer Science Education Research Group (2019) *Computational Thinking and CS Unplugged*. CS Unplugged. <https://www.csunplugged.org/en/computational-thinking/>

Cónsola, M., Pàmies, J., & Bertran, M. (2018). *L'Acció transformadora del centre obert : aproximació a la percepció social en situacions de menors en risc*.
<https://raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/view/342324/439657>

Correa, C., Fernández, M., Pérez, M., Laynez, C., & Cruz, F. (2017). *Effects of an Executive Functions stimulation programme for children with learning disabilities* Estudios de Psicología, 38(2), 537–551. <https://doi.org/10.1080/02109395.2017.1295576>

Diamond, A. (2012). *Activities and Programs That Improve Children's Executive Functions*. Current Directions in Psychological Science, 21(5), 335–341.
<https://doi.org/10.1177/0963721412453722>

Difabio, H. E., Ison, M. S., & Korzeniowski, C. G. (2017). *Cognitive stimulation in children at social risk: its transference to school performance*. International Journal of Psychological Research, 10(2), 34–45. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6119930>

Escoles FEDAC (2021) *3 preguntes amb resposta sobre el pensament computacional desendollat a educació infantil*.
<https://escoles.fedac.cat/3-preguntes-amb-resposta-sobre-el-pensament-computacional-desendollat-a-educacio-infantil/>

- Feu, J. & Prieto, Ó. (2011). *Temps educatius i rendiment acadèmic: desigualtats educatives en grups desfavorits*. Temps d'educació.
<https://raco.cat/index.php/TempsEducacio/article/view/248252/332365>
- Fundació de l'Esperança (2021) Memòria 2021. *Acompanyem persones, generem oportunitats*.
- GRAI (2020) *Programes*. UAB. <https://webs.uab.cat/grai/programes/>
- Generalitat de Catalunya (2021) *El 25,9% de la població de Catalunya es troba en risc de pobresa o exclusió social l'any 2021 enfront del 26,7% del 2020*. Enquesta de condicions de vida 2021. IDESCAT.
<https://govern.cat/salaprensa/notes-premsa/422863/el-25-9-de-la-poblacio-de-catalunya-es-troba-en-risc-de-pobresa-o-exclusio-social-l-any-2021-enfront-del-26-7-del-2020>
- González, R.M. & Guinart, S. (2011). *Alumnado en situación de riesgo social*. Graó.
- Hackman, D. , Farah, M., & Meaney, M. (2010). *Socioeconomic status and the brain: mechanistic insights from human and animal research*. Neuroscience, 11. doi: 10.1038/nrn2897
<https://core.ac.uk/reader/76365950>
- Idescat (2021) *Població en risc de pobresa o exclusió social. Per sexe*.
<https://www.idescat.cat/indicadors/?id=ue&n=10121>
- Institut Infància i Adolescència de Barcelona (2020). *COVID-19 I INFÀNCIA A BARCELONA: Què ens diu la recerca social d'urgència sobre els impactes de la covid-19 en les vides i drets de la infància i l'adolescència? Quina resposta hi ha donat el govern de la ciutat?* IIAB-IERMB - Ajuntament de Barcelona.
<https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/wp-content/uploads/2020/12/Informe-pobresa-infancia.pdf>
- Korzeniowski, C. (2015). *Programa de estimulación de las funciones ejecutivas y su incidencia en el rendimiento escolar en alumnos mendocinos de escuelas primarias de zonas urbano-marginadas*. Universidad Nacional de San Luis, Argentina.
https://ri.conicet.gov.ar/bitstream/handle/11336/126271/CONICET_Digital_Nro.1fcda4f9-34ee-47d5-a7f9-96a2d0d3a522_A.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Lázaro, I. [Coord.] (2014). *Vulnerabilidad y exclusión en la infancia hacia un sistema de información temprana sobre la infancia en exclusión*. Unicef.
https://www.unicef.es/sites/unicef.es/files/libro_03_web.pdf
- López, L. & Carnicer, E. (2021) *El programa TREVA: la relaxació a l'abast dels educadors*. EDUCAT.
<https://www.educat.cat/blog/el-programa-treva-la-relaxacio-a-labast-dels-educadors/>
- Matinnia, N., Zarabian, M.-K., Ahmadpanah, M., Mazdeh, M., Nazaribadie, M., Ghaleiha, A., & Ostovar, N. (2021). *Effectiveness of Mindfulness Intervention on Cognitive Functions: A Meta-analysis of Mindfulness Studies*. *Propósitos y Representaciones*, 9(2).
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8108837>
- Ministerio de Sanidad y Política Social (2009) *Pobreza y exclusión social de la infancia en España*. Instituto UAM-UNICEF de Necesidades y Derechos de la Infancia y la Adolescencia (IUNDIA)
<http://www.observatoriodelainfancia.mscbs.gob.es/productos/pdf/pobrezaExclInfEspana.pdf>
- Oros, L. B., Richaud, M. C., Ghiglione, M. E., & Menghi, M. S. (2015). *Educación en medios socialmente vulnerables: El valor de la capacitación docente*. *Contextos educativos: Revista de educación*, 18, 79–92. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5080736>

- Portellano, J. A., & García, J. (2014). *Neuropsicología de la atención, las funciones ejecutivas y la memoria*. Síntesis
- Portes. (2000) «*The two meanings of social capital*». *Sociological Forum*, 15 (1); p. 1-12.
https://www.jstor.org/stable/pdf/3070334.pdf?casa_token=cWmWw2ndyHMAAAAA:WRU_aiMcCt3xPKFcjh-t74E-2fyB2DQ58BojD9l7O9maZTsPCDQ9aujJuvjC79D0qhCDbl5zMSFIG9X9WwLo9yDUqKwA25pTbXEXFuxsX7fj4bL1pb5A
- Programa TREVA (2020) *Programa TREVA ¿Què és?*. http://programatreva.org/que_es/
- Ramon, I. (2020) *Coneix les funcions cognitives*. Think.espai de psicologia.
<https://thinkpsicologia.com/coneix-les-funcions-cognitives/>
- Richaud, M. C. (2007). *Fortalecimiento de recursos cognitivos, afectivos, sociales y lingüísticos en niñez en riesgo ambiental por pobreza: Un programa de intervención*.
https://www.researchgate.net/publication/264002387_Fortalecimiento_de_recursos_cognitivos_afectivos_sociales_y_linguisticos_en_ninez_en_riesgo_ambiental_por_pobreza_un_programa_de_intervencion
- Rincón, A. (2012) *Competències lectores i èxit escolar*. Informes breus #37. Fundació Jaume Bofill.
<https://pclec.eu/wp-content/uploads/2021/08/06-Competencies-lectores-i-exit-escolar.pdf>
- Subirats, J. (2004) (Dir.). *Pobreza y exclusión social*. Un análisis de la realidad española y europea. Barcelona: Fundacion la Caixa.
https://fundacionlacaixa.org/documents/10280/240906/vol16_es.pdf
- Subirats, J. (2005). *Análisis de los factores de exclusión social*. Fundación BBVA, Documento de trabajo no 4. https://www.fbbva.es/wp-content/uploads/2017/05/dat/exclusion_social.pdf
- Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya. (2021) *La PiNCAT (plataforma d'infància de Catalunya) adverteix que no s'està garantint els drets de la infància vulnerable i reclama que les polítiques d'infància siguin una prioritat en la pròxima legislatura*.
<https://www.tercersector.cat/documents/la-pincat-adverteix-que-no-sesta-garantint-els-drets-d-e-la-infancia-vulnerable-i-reclama>
- Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya (2022) *1 de cada 2 famílies amb menors de l'àrea de Barcelona han reduït les activitats d'oci per motius econòmics*.
<https://www.tercersector.cat/noticies/1-de-cada-2-families-amb-menors-de-larea-de-barcelona-han-reduit-les-activitats-doci>
- Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya (2022). *ECAS demana al Govern que marqui un canvi de rumb en les polítiques socials*.
<https://www.tercersector.cat/noticies/ecas-demana-al-govern-que-marqui-un-canvi-de-rumb-en-les-politiques-socials>
- Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya (2022) *Reivindicació de les entitats socials en el dia internacional per a l'eradicació de la pobresa*.
https://www.tercersector.cat/sites/default/files/2022-10/2022-10-17_ndp_la_taula_del_tercer_sector_demana_responsabilitat_al_govern_i_al_conjunt_dels_partits_per_aprovar_uns_nous_p_ressupostos_que_son_clau_per_donar_resposta_a_la_pobresa_i_lexclusio_creixent.pdf
- Valls, R., & Siles, G. (2012). *L'ampliació del temps d'aprenentatge, una pràctica inclusiva que millora el rendiment acadèmic de tot l'alumnat*. *Pedagogia i Treball Social*, 2(1), 46–62.
https://doi.org/10.33115/udg_bib/pts.v2i1.1537